

I. RÁKÓCZY GYÖRGY
ELSŐ ÖSSZEKÖTTETÉSEI
A SVÉDEKKEL.

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR

AKAD. R. T.

(Felolvasatott a II. osztály 1883. jan. 15-én tartott ülésében.)

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-IVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A gyorsposta a XVII-ik század elején Gyulafehérvárról Berlinbe körülbelül négy-öt hét alatt utazott: akár Lengyelországon, akár Bécsen át vette útját, mert sok kerülőt kellett tennie, s útja nem mindenfelé volt biztos. Bethlen Gábor halálának híre 1629. végére ért a brandenburgi választóhoz s mire nővérének, az özvegy fejedelemasszonynak s a kormányzóknak követe megjött, már 1630 elejét írták. Strassburg Pál, Gusztáv Adolf követe, már rég elhagyta Erdélyt, a német udvartartásból is csak kevesen voltak ott; de a választónak abból, a mit hallott, elég oka volt az aggodalomra. Ki tudja, mi történhetett Erdélyben? Bizonyosra vehette, hogy jól fog esni nővérének, ha támogatására, esetleg jogai védelmezésére követséget küld hozzá.

A választással hamar készen voltak; Kospoth, Götzen és Nayss lettek kinevezve. Jan. 17-ére a megbízólevelek és utasítás is kezöknél voltak. Nagyrészt figyelmeztetésekből s jó tanácsokból állott: szerezzenek mindenről kimerítő s biztos adatokat és hassanak oda, hogy igyekezzék az özvegy az igazgatásban megtartani férje hagyományait.

De ezt könnyebb volt mondani mint tenni, s már Lengyelországban febr. 8-án hallottak bizonytalan híreket apró elégtelenségekről. De mind ez semmi volt ahhoz, mi Kassán várt rájuk.

Volt ajánlólevelük Alvinczi Péterhez, a hatalmas kassai paphoz, Bethlen benső barátjához s tanácsosához. Ez felmutatta nekik Geleji Katona István udvari pap levelét arról, hogyan tért át Katalin még férje életében a kath. vallásra s hogyan tért vissza. Súlyos betegségbe esett, erős lázai, víziói voltak, a lelkiismeret furdalása nem hagyta nyugodni. Ő vigasztalta azokkal a gyógyszerekkel, melyeket az Evangéliom tárában ta-

lált. Sokat segített neki Alstüd, egyike a fehérvári akadémia számára Bethlen által behívott professoroknak. De a fő érdem a Schulitzé, kit krónikásaink Scultethus név alatt emlegetnek s mondhatni, egyszerre gyógyult ki lelki és testi betegségéből. »Már jobban fél — írta — a pápista tévelygésektől, mint a kigyótól.« Ünnepeles isteni tiszteletet rendeztek. A szent beszéd végeztével Katalin térítvényt állított ki magáról s felvette az úrvacsorát.

Aztán tovább utazva, más rossz híreket is hallottak. Tokajban értesültek, hogy a császáriak e várba őrseget akarnak csempészni. Munkácson Ballinggal beszéltek — ki már aggodva szolt e vár sorsáról. Váradon hallották, hogy Döblinger Boldizsár Simon, Katalin megbízottja is azok közé tartozik, kik a vallásváltoztatást tanácsolták — de ez az ember már el van fogva. Márczius 4-én volt Fehérvártt első kihallgatásuk. s itt még csak ezután kezdték magukat tájékozni arra nézve, hogy mi és kik okozták e fordulatot. Három magyar urat találtak legbűnösebbnek: Szúnyogot a kővári kapitányt, Hallert és leginkább Csákyt »so der vornehmste in der Spiel und der Herzogin Mignon.«

Epen ebben rejlett a veszedelem. Mert minden embernek nagyon aggasztónak kellett tartani azt a viszonyt, mely Csáky és Katalin közt létezett, ha már testvére követeinek is elbeszélték s nagyon bizonyosan kellett tudniok, ha már nem is mint hírt, hanem mint tényt közölték velök. Okaiknak is kellett rá lenni — még pedig súlyosoknak. Katalin pénzt adott neki, hogy táborozzon, s ő gyűjtött is hadakat, de azokat elszélesztették, Csáky pedig titokban menekült. Pedig nagy dolgokon törte fejét: Katalint előbb apostatává, aztán nejévé akarta tenni. Esterházyknál Putnoky közvetített, kinek három nagy uradalmat, Kornisnak a kormányzó javait ígérte. Csáky menekülése után Katalin kibékült ugyan Bethlennel, de szíve még vonzott Csákyhoz.

E hírekben volt valami igaz — annyi mindenesetre, hogy Csáky már is derekasán hozzálátott Katalin fosztogatásához. Hanem hát Kospothék nem lettek volna igazi követek, ha minden nagyított hírt nem fogadnak kész pénzü, ha egyébként

nem, már csak azért is, hogy működésük sikereit a békítés körül annál inkább felmagasztalhassák.

Csakugyan a békülés legalább színre megtörtént. Április 7-ére Kolosvárra összehívták a rendeket részletes országgyűlésre, melyen a brandenburgi követek átadták a választó fejedelem üzenetét: sajnálkozását Bethlen Gábor elhunytá felett s óhaját, hogy Brandenburg és Erdély szövetsége még szorosabbra fűzessék. Április 29-én átvették a rendek nyilatkozatát, hogy hívek maradnak Katalinhoz. Azután még három hetet töltöttek Erdélyben s május 22-dikén haza indultak Brandenburgba, egészen megnyugodva, hogy mindent jó rendben hagytak.

Ha Kospothék jelentéseiben volt is a választóra nézve valami megnyugtató, bizonynyal semmi sem volt annyira, mint az, hogy eddigelé Katalint a porta határozottan, minden kértelműség nélkül pártfogolta. Erre vonatkozó értesüléseiket megerősítették a francia s hollandi portai ügynökök jelentései is, kik e részben csakugyan jól voltak informálva. De még is legmegnyugtatóbb volt, hogy Katalin a protestans vallásban megerősödött.

S valóban erre mind neki, mind sógorának Gusztáv Adolfnak épen ez időben nagy szüksége volt.

Kospothék még jóformán Berlinben meg sem érkeztek, midőn vették a hírt, hogy Gusztáv Adolf jún. 24-én, az ágostai hitvallás benyújtásának évfordulóján, seregével együtt német földre tette lábát, hogy az elnyomott protestans vallás ügyét helyreállítsa. Ugy is elég gúnynyal s megvetőleg nyilatkoztak e betörésről Bécsben. »Jó volna Hókirály ő felségének megmondolni, hogy a déli égő felé közeledik« mondogatták — hátha még módjukban lett volna afelett is elménczkedni, hogy a hókirálynak sógorasszonya catholisált!

De ez a megnyugvás nem sokáig tartott. Jöttek a megbízható hű Schulitz levelei, hogy a követek távozása után fordulat állott be. Már négy nappal azután — írta — hogy ezek elmentek, Katalin fogadta Csákyt, ez pedig minden pénzét el fogja harácsolni. Rábízta Tokajt és Munkácsot — kecskére a káposztát! Magának pedig ő már útlevelet is kért, hogy menekülhesen; annyira fél a bekövetkezendő eseményektől.

És jöttek még rosszabb híreket tartalmazó levelei: Tokaj csakugyan a Csáky kezébe esett, melynek jövedelmét ugyan csak kizsákmányolja saját céljaira. A catholicusok pártjával megint szorosabb összeköttetései vannak Katalinnak, kik ismét támadásra készülnek. Ez a viszony elfogja a portát is tőle idegeníteni »bizony tragicus vége lesz a dolognak.« Bizony szegény Schulitz soha sem hitte volna, hogy ez a tragicus vég az ő számára van fentartva s hogy néhány hét múlva őt fogják megfojtva az Oltba dobni. Aztán Hágai Kornél küldött tudósítást arról, hogy Katalin s a lengyel király fia közt házasság tervezetik: pedig már rég megírták a választónak, hogy Katalin csak addig bírhatja Erdélyt, míg özvegy marad. Mind e zavarból Bethlen István, a kormányzó, csak egy menedéket talált, ha a választó egy megbízott embert küld, ki közté s Katalin közt ítéljen.

Egy héttel utóbb, hogy e — júl. 8-án kelt — levelét elküldte, maga az ország ítelt köztök.

Egy beüti tervezet, melyet Bornemisza János készített elő s melynek célja lett volna Prépostvárynak szerezni meg a fejedelemséget, a lappangó viszályt felszínre hozta. A Meggyesre hirdetett országgyűlésen mérköztek meg. Már csaknem kardra kerültek, de két öreg tanácsúr: Tholdalagi és Borsos addig közvetítettek, míg valahogy lecsendesítették a háborgó kedélyeket s a fejedelemszöny és a kormányzó elé conditiókat írtak, mely viszályaikban a tanácsot tette bírónak.

A gyűlés folyamáról mindenik a maga módja szerint tudósította választóit. Két követ is ment egymás után: Sack Rudolf német s Bálini Balás magyar komornik: de mindkettő a fejedelemszöny embere. Bethlen ez utóbbtól küldött levelet (aug. 6-ról): azok a rossz tanácsosok, kikre a fejedelemszöny hallgatott, okoztak mindent. De ha a meggyesi pontokat megtartja, nyugodtan uralkodhatik. Katalin izent: ezeket a pontokat csak azért hozták, hogy úgy meg legyen kötve a keze, hogy a fejedelemségből akármikor kivethessék. Pár hétre azonban újabb kifejezést adott aggodalmainak. Aug. 8-án írt testvérének: »olyan szorongatott állapotban vagyok, hogy egészen elfelejtem az írást és olvasást«; azután kérte, vesse magát közbe sógoránál, a svéd királynál, hogy ez érdekében küldjön

követet a portára. Aug. 10-én maga is írt Gusztáv Adolfnak: »a kormányzó fia és neje gyűjtötték a hadakat s mivel nem merték a császár ellen vezetni, azért hozták ellene. Így keletkeztek a meggyesi pontok. Most már ő is a maga hadait aug. 28-ára Szamosújvárra hitta össze. Maga jóval előbb elment oda, de a fáradalmak és izgatottság ágyban fekvő beteggé tették.«

Gusztáv Adolfot e levél Pomeraniában találta, mely egészen meghódolt neki. Már nem beszéltek olyan könnyen Bécsben a hókirályról s kiket az edictum restitutionis oly keményen sújtott, szabadabban kezdtek lélegzeni. Bizonyosra lehetett venni, hogy pártfogása Katalinra nézve hatással fog lenni s ő csakugyan érdekelte magát sógornéja ügyében. Érintkezett, levelezett sógorával, a brandenburgi választóval, a közbenjárás módjai felett. A választó is azt látta legczélszerűbbnek, mit Bethlen ajánlott: küldjenek egy hű, megbízható embert Erdélybe Katalin oldala mellé. Maga Gusztáv Adolf is beleegyezett abba — hanem ez idő szerint még sem a király, sem a fejedelem nem találtak embert, kinek személyében meg tudtak volna nyugodni, hogy a közvetítő kényes szerepét kellő tapintattal fogja a két versenyző fél közt végezni.

Különben mindkettő higgadtan és helyesen ítélte meg Katalin helyzetét. Belátták, hogy a zavarok felidézésében nagy része van s hogy a bajok élet ő háritja el magáról. A választó azt tanácsolta Katalinnak, hogy a meggyesi pontokat őszintén tartsa meg, legyen békében a kormányzóval s éljen Schulitz tanácsaival. Ezt pedig felkérte, hogy hasson Bethlenre, hogy az asszonyi gyöngeségből származó hibákat ne vegye olyan komolyan. Sokkal keményebben írt Gusztáv Adolf. Ő maga, Katalin az oka, hogy mindig gyanúsítják: mert mindig a gyanúsokra, a catholicusokra, császári érzelműekre hallgat — ilyesmivel pedig a portán is elronthatja ügyét. Tartsa meg a meggyesi pontokat; azok megváltoztatását egyelőre nem lehet kívánni, mert az gyanút ébresztene.¹⁾

Mire e levelek — akár csak az első is — Katalin kezébe jutottak, ő már nem volt fejedelem. Gyorsan fejlődtek a dol-

¹⁾ Mind e levelek a drezdai s berlini államlevéltárakban őriztetnek. Marczali Regesták 172—186. II.

gok. A szamosújvári tábor, mely Katalin betegsége miatt eredménytelenül oszlott el, vagy össze sem jött s ez egy más tábor összevonását vonta maga után — mely Katalint lemondásra kényszeríti, habár ezt is ő hívta össze.

»Adta volna isten, hogy kedves bátyám sorai előbb értek volna hozzám, talán nem kellene most panaszaimmal terhére lennem!« Így búsongott Katalin hosszú válaszában, melylyel a választónak felelt. Aztán elmondá, hogyan hívott ő fegyveres gyűlést össze szept. 21-re, mely a nálánál okosabbat is körülhálózhatta volna. Egész szervezett összeesküvés áldozatának látta magát: Bethlen István egyetértett a fiával, hogy ez hozzon az országra hajdútámadást s az ország zavartnak és meglepettnek színelje magát, a kormányzó pedig Schulitzczal emeljék a hamis vádat, mintha ő még mindig pápás volna. Pedig tényleg őt lepték meg: a mint Kolozsvárra ért az országgyűlésre, csak beállított hozzá Fekete Lőrincz, az istenre kérve, hogy mondjon le a fejedelemségről. Ő nem szeretne, mondá, helyében lenni, aztán több jóvedelme lesz magyarországi javai-ból, dolga is jobb lesz — őszintén megvallva, az országnak már nem kell.

Katalin esküjére hivatkozott. Ő, mondá, nem fogja elhagyni az országot s fejedelmi házára nem hozza a szégyent, hogy más nemes alatt éljen. S ezzel ott hagyta Feketét.

Aztán írt egy tanácsúrnak, tán Hallernek: jöjjenek hozzá másnap reggel a rendek s mondják el szemében, hogy közülök ki ellen s mit vétett?

De csak négy főúr jött el hozzá: Kornis, Cserényi, Erdélyi, Kassai. Vigasztalás helyett ezek is panaszkodtak s midőn Katalin azt kérdé, hol a kormányzó? azt felelték: a táborban. Egyedül ment oda, kérdé, a tanácsurak nélkül? Egyedül, felelék. No csak úgy ne járjunk, mint Meggyesen. Aztán első gondolata az volt, hogy ő is kimegy a táborba — de a kocsi-ban nem volt hely mindnyájuk számára s attól is tartott, hogy catholicusokkal látva őt, rájuk fognak támadni.

Másnap — épen reggelinél volt — ismét eljött Fekete Lőrincz s ismét sürgette lemondását. De még mindig habozott s Hallert és Mikót hívatta. »Őn hozott — mondá ez utóbbi-hoz fordulva — ez országba, önnek ajánlott bátyám. Most hát

tanácsoljon, mit tegyek. Mondjátok meg édes híveim, kinék mit vétettem, hadd kérleljem meg.« De sokáig senki sem akart felelni.

Végre Mikó megszólalt. Úgy van, én hoztam Fenségedet az országba. Tudom, mivel tartozom Fenségednek, fenséges bátyjának s a boldogult fejedelemnek. Nincs is Fenséged személye ellen senkinek panasza egyéb, mint hogy asszonyszemély s az országnak ily háborús időben férfi kell.

Így folyt a tárgyalás a fejedelmi tanácsban is. Kinék mit vétettem, mondja meg. Hivatkozott rá, hogy a szultán megerősítette székében, a császár pedig készen nyilatkozott fegyvert is vonni mellette. Addig nem mond le, míg testvérével nem közli szándékát. Akkor beszélni kezdett Pilatus uram, a kormányzó. Mindent a tábor nyakába varrt, hol oly nagy volt a lázadás, hogy köszöni istennek, hogy ép bőrrel eljött. Aztán esküdött: isten ne engedje, hogy helyéből felkeljen, ha neki kell a fejedelemség — három nap alatt ő is lemond a kormányzóságról.

Most Katalin szobájába ment s kívánságát az országhoz írásba foglalta. De ezt senki sem akarta átvenni. Ez irattal lát éteklőgóját: Kún Ferenczet küldte a rendek közé — s a mint ez kiment, bejött a szemben levő ajtón négy tanácsúr. De Katalin nem akart engedni: kétszer is elmentek s ismét visszajöttek, míg rávették, hogy velök menjen a rendek közé. Itt a cancellár a rendeknek előadta, hogy Katalin önként lemondott.

És Bethlen István egy óra múlva fejedelemmé volt választva.

Katalin 18-án hagyta el Kolosvárt: de Fejérvártt mindent lepecsételve talált a fejedelmi lakban. Vinczen az udvarbíró be sem eresztette — úgy ment a szegény elkeseredett asszony Fogarasba.

Itt aztán meglelt a vigasztalása, hogy tanúja lehetett a Bethlen István vergődéseinek. Mikor őt megválasztották, már versenytársa úthán volt: Rákóczy György. »Rákóczy azt mondja, hogy őt a kormányzó hívta meg — ez pedig azt állítja, hogy nem. Pedig ő hívta meg. Hát ítéljen Felséged: illik-e egy hű szolgálóhoz, hogy ura tudta nélkül másnak adja az országot s még pénzt is kérjen ettől, hogy legyen min vásá-

rolni árulókat? Bizony, tevő hozzá, nem árult volna el így Csáky — nem tett ő nekem tíz forint ára kárt sem.»

Pár hó múlva új fejedelem-választás történt. Első szavazó Katalin volt: Rákóczyra szavazott, s vele az ország. »Kérem Felségedet, tegye meg kedvemért s maradjon Rákóczynek jó barátja ¹⁾,« írta testvérének, kétségtelenül azon elrejtett gondolattal, Bethlennek ezzel is bosszúságot fog okozni.

* * *

Katalin hosszú és panaszokkal teljes levelét a brandenburgi választó azonnal megküldte sógorának: Gusztáv Adolfnak, ki már Pomeraniát hatósága alá hajtá, Tillyvel megmérkőzött s az Odera melletti Frakfurtnak tartott. Még nem volt megkötve a szövetség a két uralkodó közt, de meg volt kötök a bizalmas családi érintkezés. A mit a svéd király már eddig elért, felkelté a világ bámulatát vagy rettegését, a szerint, a mint érdekelte voltak. Ily ember szava a távolból is nyomatékos volt: s e szó kimondását a brandenburgi ösztönzése nélkül is megtette volna. De jobban ismeré az emberi szíveket, s sógorasszonya gyarlóságairól jobban volt értesülve, hogysem meg ne tudta volna ítélni, hogy ha a dráma, mely Katalinnak trónjába került, úgy is folyt le, mint írta, annak mélyebben rejlő okai lehettek.

Aztán, ha Katalin sorsa érdekelte is, magasabb céljából egy hajszálynit sem volt hajlandó érte feláldozni — nem sietett hát a beavatkozással. Hogy a delekarliaiak fegyverei nemsokára Németország szívében fognak villogni, már tisztán állt előtte: hátha azt, mit Bethlen Gáborral készített elő, ennek utódja által fogja elérni? Úgy hívé, hogy e dolog még is csak érdemes a kísérletre. Egy szövetség az erdélyi fejedelemmel akkor hatalmas támaszává lehetne.

Ki volna alkalmasabb e kettős cél: Katalin érdekei védelmezését s az erdélyi szövetséget megkísérteni, mint az államférfi, ki már két ízben járt Erdélyben, ismeri ott a viszonyokat — Strassburg Pál? Pedig a megbízatás kényes volt, épen az ellentét miatt, mely köztük létezett. Hogyan védje Katalin érdekeit az előtt, kinek szövetséget ajánl?

¹⁾ Okmánytár I.

A Strassburgnak adott utasítás megmutatta ennek útját.

Frankfurt ápr. 30-án állította ki a király ezt a megbízót s a leveleket Katalinhoz, Rákóczyhoz, Bethlenhez s a portai hatalmasságokhoz ¹⁾. De mind ez csak a körülmények szerint volt felhasználható. Mert mindenekelőtt Katalin elmozdításának okaival kelle Strassburgnak tisztába jöni: minő vallása van, hová vonzzák szenvedélyei, min töri titokban az esztét, ki vezeti, van-e összeköttetése az árulókkal? Ha a hitben még csak ingadozik, igyekezzék abban megtartani: hisz visszajöhet hazájába, itt gondoskodva lesz, hogy rangjához méltóan mehessen férjhez. Ha pedig már visszatéréséhez semmi reményt sem köthetni — tárja fel előtte Strassburg, hogy lépése mennyi szegényt hozna a svéd, dán, angol királyokra, a brandenburgi házra. Nagy óvatosságot ajánlott a király a Rákóczyval folytatandó tárgyalásokra nézve: győződjék meg, ha vajjon Rákóczy szívvel lélekkel hajlandó-e részt venni a háborúban s ha állása Erdélyben nyújt-e biztosítékot arra, hogy a béke és háború kérdésének ő a bírója? Ha igen: csak kellő mérsékléssel tárgyalja Katalin ügyeit. Igyekezzék rávenni őt, hogy elődje nyomdokin haladjon nemcsak a kormányzásban, hanem a külföldi hatalmakkal való összeköttetés fentartásában is. Másfelől viszont lelkére kötötte Katalin ügyének támogatását Erdélyben és a portán ²⁾.

De be volt írva a sors könyvébe, hogy Strassburg ezen követsége is — épen úgy, mint az előbbi Bethlen Gábornál — meghiusúljon. Jóformán kezéhez sem vette e leveleket s oly súlyosan megbetegedett, hogy egy egész félévig, nov. 22-ig nem indulhatott el Elbingből. A teljes sikerhez pedig megkívántott volna, hogy mire Gusztáv Adolf Németország szívébe ér, Rákóczy is megkezdje támadását. Mikorra ő elindult, már minden késő volt: a breitenfeldi csata szept. 7-én egészen megtörté a liga erejét, Tilly már halott s a szászok Csehországban voltak.

Ha azonban egy év el is volt veszte: még mindig remélhetett a jövőre. Rákóczy megbízottjai közt csak úgy, mint a

¹⁾ Okiratok V—IX.

²⁾ Okiratok IV.

portán voltak ismerősei. Előtte állt a tél és tavasz s ez alatt sokat elérhetőnek tartott. Pedig szövetségének épen azon részére nézve, mely Katalinra vonatkozott, a viszonyok ezen idő alatt sokkal rosszabbá lettek.

A mily szívélyes volt eleinte Rákóczy Katalinhoz — ez utóbb annyira elhidegültnek találta. Már szeretett volna menni Erdélyből, de nem szabadulhatott. Arra nagy ár volt szabva: Munkács vára.

Valóban Katalinnak nem volt keservesebb panasza, mint az, mely e várra vonatkozott. Ezért fordult el Bethlentől s ezért jött összeütközésbe az új fejedelemmel. Úgy tetszett neki, hogy mint előbb a kormányzó, most ennek utódja, ki akarja jogaiból forgatni. Nem vette észre, hogy ha Rákóczy is azt akarja tenni, mit előbb Bethlen akart; e következetességnek még is más oka is lehet, mint az önzés.

S valóban e dolognak fontos politikai oka volt.

Munkács az ő kezében Erdély önállóságát fenyegette. Ő azt Csákyknak adta — s nem rajta, hanem a vár hazafias kapitányán múlt, hogy az nem ment birtokába. Szomszédjában lévén Lengyelországnak, fészkevé lehetett volna a támadásnak. Akármilyen kis zsoldos-csapatnak, milyent Homonnai többször vezetett Erdély ellen, fontos positio volt: mint nélkülözhetetlen positioja volt a fejedelemmel is. Ezért nem lehetett Katalin birtokában hagyni, csak az volt a kérdés, milyen árt kapjon a lemondásért és mekkora összeggel kárpótoltassék.

Az ár, mit Rákóczy ajánlott, még akkor csekély volt. Hanem Csáky nem jöhetett Erdélybe, Katalin ki vágyott menni s ez megkönnyíté az alkut. Katalin Rákóczy kisebbik fiát, Zsigmondot fiává fogadta s jun. 26-án Fehérvártt erről térítvényt is állított ki. »Halála után Munkács maradjon Zsigmond herczegre — s ez, ha Katalin újra férjhez menne, örökösének az inscriptionalis summa felét 150,000 frtot fizessen ki. Viszont, ha utódja akarná kiváltani, ugyanannyi összeget tegyen le«¹⁾.

Még mielőtt a munkácsi szerződést aláírta volna, Mohila Jánost, a székétől megfosztott moldvai vajdát az ura által a brandenburgi választó részére tett hagyománnyal kiküldé

(máj. 2.); istenre kérve, hogy ne hagyja el, mint eddig s a mint kiköltözött, Tokajból új postát, Stecho Ludolfot küldte utána.¹⁾ A panasz következménye lett, hogy Strassburg mind a választótól, mind a svéd királytól újabb sürgetéseket vett.²⁾

Az alkalmatlan őszi időben Strassburg nehezen haladhatott. De más baja is volt. Lengyelországban megtudták, hogy nemcsak Erdélybe, hanem a portára is szól megbízatása s ez szöveget ütött a lengyelek fejébe. A lengyel cancellárt a határszélről felkérte, hogy engedjenek neki ez országon szabad átmenetelt: s ez csak pár nap múlva (Varsó dec. 5.) felelt neki, bámulatát fejezve ki, hogy útlevél nélkül indult el. De megadta a kért engedélyt³⁾, a király kamarását: Nastacky Szaniszlót adva mellé kísérről.

Karácson szombatján Lamborba érkezett, Magyarország határától nem messze, honnan egy napi pihenő után elindultak. Magyarország határára érve, (1632. jan. 12.) az itt rájuk váró magyar kísérethez csatlakoztak, mely 80 lovas és 200 gyalogból állott. Január közepe volt, midőn Munkácsra értek. Végtelenül örült Katalin, hogy a király »a szegény nyomorúlt, sokaktól elhagyott özvegy« ügyét felkarolta, azonnal tudatta vele, hogy a császártól megkapta az engedélyt vele tárgyalásokba ereszkedni s nem mulasztja el közelebből tudatni vele, hogy hol jöhetnek össze⁴⁾. Balling által Munkácsról értesült Rákóczy Strassburg megérkezéséről s a fejedelem azonnal jan. 22-én egy szívélyes levélben örömet jelenté ki érkezése felett s tudatta vele, hogy üdvözlésére s bekísérésére két főúr biztosát: Gerendi Mártont és Vitéz Györgyöt küldé elibe.⁵⁾

Munkácsról Strassburg febr. 4-én indult el s Huszton át, hol az öreg Bethlen Istvánnak volt vendége, nem minden veszély nélkül — mert Szathmár közelében Ferdinánd egy csapata megtámadta — folytatta útját Erdélybe a nélkül, hogy Katalinnal találkozott volna, kívül különben levél és posták

¹⁾ Márczali Regesták 184-ik l.

²⁾ Okiratok IX. XI.

³⁾ L. Okiratok XII.

⁴⁾ L. Okiratok XIII.

⁵⁾ L. Okirattár XIV.

¹⁾ Okirattár X.

által érintkezett. Deéstől elkezdve, a hol csak átment, mindeütt ünnepélyesen és lakomákkal fogadták.

Gyula-Fehérvárra febr. 7-én érkezett. Mikó azonnal meglátogatta: szeretne volna kieszaközölni nála, hogy a nyilvános kihallgatáson Katalin ügyéről szót se tegyen. De Strassburg ebbe nem egyezett s a kihallgatás minden feltétel nélkül három nappal utóbb megtörtént. Fejérvár akkor nagyon népes volt: az ország színe-java Alia Sámuel menegzőjére gyűlt oda, ki a fejedelemszony unokahúgát vette el. Jelen volt az egész udvar, a tanácsurak mind s a két Rákóczy-fiú. De e napon csak kihallgatás volt: azután kezdtek meg a tárgyalásokat.

Strassburga Rákóczy jó benyomást tett. Febr. 22-iki jelentésében sok dicsérettel emlékezik róla, kiemeli tehetségait — bár e részben Bethlen mögött maradt — kegyességeit, tekintélyes voltát Erdélyben s Magyarországon. Ugy találta, hogy a császáriak sok bosszantása már egészen kifárasztá s fejedelemsége támasztát kész az osztrák ház ellenségei közt keresni. De baj, hogy Bethlen kincseit már mind elharácsolták s az ország maga erején nem képes a hadat fentartani. Mindamellettt hajlandónak találta szövetkezni a svéd királylyal s erre vonatkozó feltételeit közölni vele — viszont Strassburg is a pénzösszeg mennyiségének s a többi feltételeknek eldöntését Gusztáv Adolfra halasztá.¹⁾

E jelentéssel egyidejűleg maga Rákóczy is írt. A végső elhatározás ily fontos ügyben nem eshetik meg tanácsai meghallgatása nélkül: s Strassburg máskülönben is siet a portára. A végválaszt tehát — t. i. a feltételeket később fogja vele közölni.²⁾

Valóban Strassburg sietett. Márcz. 4-én már elindult Brassóból. Katalinnal csak írásban értekezett s ez mind azt, mit Munkács s Tokaj ügyében sorsa javítása czéljából a portán el akart érni, írásban küldé utána.³⁾ Rákóczy pedig egy időben ezzel utaztatta portai követét, Szalánczy Istvánt, hogy Strass-

¹⁾ Okiratok. XVI.

²⁾ Okirattár. XVII. Az erdélyi tanácsurakhoz beadott előterjesztést Strassburgnak. L. Okmánytár. I. Rákóczy György szövetkezési történetéhez 3. l.

³⁾ L. Okiratok. XVIII. XIX.

burgot támogassa mindenben s a portának a svéd királylyal leendő szövetkezését tehetsége szerént mozdítsa elő — ily módon egyengetvén útját az ő beleegyezésének is: mert erre a mostaninál alkalmasabb időt nem is fognak találni.¹⁾

Mialatt Strassburg a portán törekedett a Habsburgok nyakára új ellenséget zúdítani, maga Gusztáv Adolf komolyabban kezdte latolgatni a Rákóczyval leendő szövetkezés feltételeit. Mert a mit az óvatos fejedelem levelében elhallgatott vagy tagadott, megizente Bonczidaitól, kit a Strassburggal tartott előleges tárgyalások alapján küldött a svéd táborba. Fél év alatt az unio minden tagja szövetkezzék vele. Határozassék meg a pénzsegély összege s az ügy bukása esetére kártalanítása biztosíttassék.

Soha két ellentétesebb jellem nem akart összejönni, mint e kettő. A fejedelem maga a megtestesült óvatosság: gondos, körültekintő, tele aggodalmakkal, semmit sem kockáztató. A király elhatározásában gyors, fellépésében biztos, apróságokkal mit sem gondoló. Amaz a részletekre a szórászállasogató, sig kiterjesztő figyelmét s szeretne magát a biztosítékok bástyájával körülvenni. Ez mindent magasb látkörből nézett s útjában a végezel felé nem hagyta magát feltartóztatni.

Mint olyan ember, ki bízott hivatásában, Rákóczyban is olyan szövetségest keresett. Augsburgból máj. 18-áról írt válaszában erre czélezott. Hát lehet-e Rákóczynak jobb szövetségese, mint ő s erősebb biztosítéka, mint az ő szava? Nem ő mentette-e meg Németországot a bukástól? Nem utasította-e vissza államainak kérelmét, hogy haza menjen, akárhányszor ismételték azt? Hát nem mindent megtett-e teljes erejéből, a mit csak tenni lehet? Az isteni kegyelem megadta az alkalmat, hogy midőn ő a közügy java iránt oly buzgalommal van eltelve, azt ki is mutathatja. Bizonyynyal meg fogja gondolni, hogy mennyit tett már ő s nem mulasztja el a szorosabb szövetkezésre e kedvező alkalmat.²⁾

Bonczidai megjötté után Rákóczy pontozatait Oxenstierna által kezdte tárgyaltatni. Már maga az, hogy alkudozni

¹⁾ Rákóczy márcz. 9-iki levele az orsz. Itárban.

²⁾ L. Okirattár. XXII. Rákóczy levele München Coll. Cam. 53.

kellett, nem volt a király nyére s e részben a fejedelem helyzetét egészen félreértette. Önmagát egy eszme harczosának tekintette, mely már is a siker diadalát őrli. Csak a végső csapás van hátra: s e dicsőségnek részesévé teszi Rákóczyt, azért alkudozzék vele, mint egy kalmárral? Természetesen Erdély sajátos helyzetéről s viszonyairól fogalma sem volt s nem tudta megérteni, hogy a fejedelem a természettől vele született óvatosságon kívül a körülmények, az ország alkotmánya s a portához való viszonya által is oda van utalva, hogy minden kockázatos lépést kerüljön. Mind ez megfoghatóvá teszi, hogy Gusztáv Adolf csaknem feltétlen esatlakozást kívánt: úgy, mint ezt a németországi választókkal s fejedelmekkel tette.

Már cancellárja is a viszonyok nem ismerését látta abban, hogy a szövetséget Rákóczy egy fél év alatt minden többi szövetséges társ által meg akarja erősíteni: mert mióta a király Németországba betette lábát, ő a szövetség feje, ő tőle függ minden s csak ő vele alkudhatni. Az esetre azonban, ha a szerenese elhagyná őket, lehet biztosítani a fejedelmet, hogy gondoskodnak róla. Pénzt sem adhatni neki: tartsa fenn hadát oly módon, mint azt a svéd király teszi. Állandó hadserget sem tarthatni Silézia határán: hisz a fejedelem biztosságáról elegendőleg van gondoskodva az által, hogy a svéd hadak Ausztria határán állanak. Az elfoglalt tartományok sorsáról a békekötés alkalmával szólhatni. Ha azonban a fejedelem szövetkezni akar s a jó alkalmat felhasználja az ellenség megtámadására, mind abba, mi a fejedelem javára és dicsérete szolgál, a király örömmel bele fog egyezni.¹⁾

E szellemben, bár igen udvarias s szívélyes hangon, szólt a király Hersbruck jun. 25-én kelt s Bonczidaitól megküldött válasza is²⁾ — s ez bizony Rákóczyra nézve aligha erős kiábrándulást nem foglalt magában. Azonban ha csalódott is a várt válaszbán: a tárgyalásokat nem szakította félbe. Mert ugyanez időben a császárral is folytatott békealkudozásokat s még ennek sorsa is függőben volt. Azután meg kelle várnia, hogy Strassburg minő eredménnyel járja meg Konstantinápolyt.

¹⁾ Okiratok. XXV.

²⁾ Okiratok. XXVI.

Rákóczynek rendes oratorán kívül főkövetsége is volt ez időben a portán, melynek vezetői Tholdalagi és Serédy voltak.¹⁾ Ezek feladata volt nemcsak támogatni Strassburgot, midőn a svéd szövetség érdekeit mozditja elő, hanem ellenőrizni, ellensúlyozni is, ha netalán Katalin érdekeinek támogatása által kellemetlenségeket készítné elő.

Strassburgot Konstantinápolytól nem messze ápril 6-án Hagai Kornél a belga főkövet s Tholdalagi és Serédi fogadták. Ettől fogva útja valóságos diadalút volt. Fogadtatása a porta részéről oly fényes volt, milyent a porta legritkább esetekben fejtett ki. Pedig Strassburg üres kézzel jött: egy fillér legesekebb ajándékot sem hozott magával — még a főköveti címet sem. Soha eddig nem történt, hogy ilyen emberrel szóba álljanak: de oly nagy volt a Gusztáv Adolf híre, diadalainak fénye annyira kápráztatá még a nagyvezérek szemeit is, hogy nevének varázsa mindent kárpótolt. Azért hogy a Hókirály követét szerailjában láthassa, a szultán minden egyebet elengedett.²⁾ Siettek üdvözölni őt a követek, Cyrill patriarcha, a fővezér és pasák a két erdélyi követtel ápr. 15-én; pár nappal utóbb a mufti és kapudán pasa s máj. 2-án a szultán fogadták. Mindenütt, minden oldalról egyforma szívélyes előzékenység s a porta valóban hajlandónak mutatkozott nemcsak kiegyenlíteni a Katalin és Rákóczy közti viszályt s Gusztáv Adolfot állandó barátságába fogadni, hanem támadást is intézni Ferdinánd ellen.

Jun. 24-én volt búcsú-kihallgatása s jul. 12-én visszaindult Erdélybe.

Itt azonban még hosszabb ideig tartózkodott. Mindkét irányban igyekezett közvetíteni. Katalin augustus végén elhagyta Kassát s sept. elején a korábban adott teljhatalmat érvényben állónak jelenté ki.³⁾ De innen is tovább ment Nagyszombat felé. Turánból panaszkodott Strassburgnak, hogy Zólyomi Dávid perrel fenyegeti — egy donatio alapján, melyről ő mitsem tud. Vagy három év előtt adott írásával történt visszaélés, vagy Csákynek adott blanquette-jeire írták a doná-

¹⁾ Jelentéseik az orsz. ltárban.

²⁾ Okiratok. XXIII. és XXXVI.

³⁾ Okirattár. XXVIII. XXIX. és XXX.

tiót az ő tudtán kívül.¹⁾ Strassburg azonban írásait, panaszait készpénznek vette s nem ismerve az erdélyi viszonyokat és Katalin gyarlóságaira szemet hűnyva, olyan előterjesztést tett a svéd cancellárnak, mely korábbi irataival összeütközésbe jött²⁾ s magával Rákóczyval is kellemetlenségei voltak. Ez Váradon okt. 20-án kiadta végelhatározását, mely egészen tagadó volt. A legközelebbi jövő kimutatta, hogy Rákóczynak volt igaza: Katalin még ez útjában catholisált.

A miért Strassburg még ezután is ott maradt, ez a szövetség ügye volt. A sors döntötte el ezt a kérdést is. November 6-án Gusztáv Adolf a lützeni csatatéren elesett. Ily drága áron lett Rákóczy óvatossága igazolva: mert most már a megpendített alapon szó arról többé nem lehetett.

És mégis alig egy félév múlva ismét szóba jött. 1633. ápril 13-án Oxenstierna Axel, mint a svéd államtanács meghatalmazottja, megkötötte a reformált fejedelmekkel a heilbroni szövetséget, s mindjárt a következő nap írt Strassburgnak, hogy folytassa Rákóczyval a tárgyalásokat. Ez időben már Ferdinánd és Rákóczy közt Eperjesen megkezdődött ugyan az egyezkedés, de Strassburg május 20-án³⁾ Fejérvárról azzal a biztosítással bocsáttatott el, hogy Rákóczy, ha feltételeit — részben azokat, melyeket Gusztáv Adolfnak tett — elfogadják, félbe fogja szakasztani az alkudozásokat. Gróf Thurn útján megkapta ugyan a biztosítást, hogy 3 havonként fizetnek neki 50,000 forintot — de hogy a szász és brandenburgi választók, kik nem voltak a heilbroni szövetség tagjai, aláírják-e a kért assecuratoriát, arról nem kapott biztatást. Ennek következtében szept. 5-én követet küldött Németországba a kétes pontok megvitatása s az egyezkedések befejezése végett.

E követet a szász választó okt. 4-én fogadta. Rákóczy azt kívánta, hogy a szövetség minden tagja biztosítsa őt és családját, állandóan rendelkezzenek mellé német hadakat, s ha elfoglalja, Magyarország egészen legyen az övé — de békét semmi esetre se kössenek anélkül, hogy a hét vármegyét neki

¹⁾ L. Okirattár. XXXI.

²⁾ L. Okiratok. XX.

³⁾ Elbocsátó levelét lásd Okmánytár.

ne biztosítsák. Minden angariakor 50,000 forint segélyt adjanak. A követ pedig ezenfelül előterjeszté Rákóczy nehézségeit a Thurn által vele közlött pontokra nézve; e levelet ő nem tartja elég biztosítéknak, mert sem a két választó, sem Oxenstierna nem írták alá — s ebből ő azt látván, hogy a szövetségbe nem akarják felvenni, ő sem szakasztá félbe az eperjesi alkudozásokat. De ha az assecuratoriát úgy állítják ki, mint ő kívánja: ő a portán is folytatja tárgyalásait, hogy a támadási engedélyt megnyerhesse, s bár a béke Eperjesen már megkötöttet, de a diplomát nem fogja ratificálni. A választ a követ decz. 4-én kapta ki, a választónak elébb a svéd és francia udvarokkal kell tisztába jöni, s csak azután adhat végválaszt.⁴⁾

A svéd és francia udvarok pedig nem adták meg a kívánt assecuratoriát — s ezzel vége lett Rákóczy György első alkudozásainak a svéd koronával.

* * *

Ettől fogva néhány következő év a megpróbáltatások éve volt mind Rákóczyra, mind a szövetségesekre nézve. Amaz Zólyomival, a praetendens Székely Mózzal s Bethlen Istvánnal elfoglalva, támadó fellépésre nem is gondolhatott. Ezek sikeireit a nördlingeni csata (1634) egy fuvallatra elhamvasztá. A protestans fejedelmek egymásután hagyták el a régi zászlót s közülök alig három maradt hű a svédnek. Hanem e criticus perczben Franciaország, ki eddig csak titokban vett részt a protestánsokkal, nyíltan színt vallott. Baner az elpártolt Szászországba vitte diadalmas hadait s a mint a harctér közelebb jött az örökös tartományokhoz, Erdély szereplése újra kezdődött.

Rákóczy ügynöke, a magas műveltségű Bisterfeld a fehérvári akadémia professora volt. 1637—39 közt háromszor járta meg a nyugati hatalmakat. Rákóczy elengedhetetlen feltétele volt, hogy a szövetség levelét svéd és francziák írják alá. Bisterfeld második párisi útjának volt következménye, hogy 1638. őszén egy francia ügynök, Du Bois, jött Erdélybe s Beszterczén nov. 15-én fogadtatott a fejedelem által, ki átnyúj-

⁴⁾ Márczali Regesták. 192—94. II.

totta neki feltételeit, melyek alatt hajlandó a szövetségbe lépni s hadait Siléziába vezetni.¹⁾

A francziák és svédek közt Hamburgban folytak az egyezkedések s a svéd korona teljhatalmat adott 1638. decz. 1-én ottani követének, Salvius Jánosnak, hogy Rákóczy követével egyességet kössön.²⁾ A Rákóczy által készített pontozatok alapúl szolgáltak s a szövetségi tervezet Hamburgban el is készült.³⁾ Azonban Bisterfeld nem volt felhatalmazva, hogy ezeket elfogadja, Weimari Bernhardnak halála pedig maga után vonta Banernak Csehországból kivonulását. Ily módon a harcztér ismét északra tolatott előre s Rákóczy intervenciója többé nem mutatkozott annyira szükségesnek.

Rákóczy a szövetséget Erdélyben akarta megkötni. Egész eddig az ideig mindig bíztatták, hogy a hatalmak megbízottjaikat e célból hozzá fogják küldeni — e helyett azonban nov. 14-ről Hamburgból Salvius János tudósítá, hogy a helyek távolsága miatt, ennyi különböző hatalmasság közt az egyezkedés sok nehézséggel jár — de gondja lesz rá, hogy a dolog ne aludjék el.⁴⁾

Tényleg azonban az mégis elaludt. S csak akkor ébredt ismét fel, midőn a fővezényletet Torstenson vevén kezébe, a harcztért ismét Ausztria határába tette át.

¹⁾ Rákóczy követeléseit, a franczia meghatalmazó iratokat lásd Okmánytár 20. s köv. II.

²⁾ Okirattár. XLI.

³⁾ Okirattár. XLV.

⁴⁾ Okirattár. XLIV.

FRANCZIAORSZÁG MAGATARTÁSA

II. JÓZSEF CSÁSZÁRNAK II. FRIGYES POROSZ KIRÁLYLYAL

TÖRTÉNT

TALÁLKOZÁSAIVAL SZEMBEN.

KIADATLAN FORRÁSOK ALAPJÁN

IRTA

WERTHEIMER EDE.

(Olvasztott a II. osztály 1881. február 7-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)